

ДОРОГА ДОДОМУ

Покликання

ГЕЛЕНИ ШВЕЙЦЕР

Анотація: Гелена Швейцер (Бреслау) (1879 – 1957 рр.) – медсестра, соціальний працівник, лінгвіст, ентузіаст з громадської медицини, місіонер, дружина та довірена особа Альберта Швейцера, матір Рени Екхарт (Швейцер). Незалежна, освічена жінка з глибокими інтелектуальними інтересами, вона була однією з перших жінок-студентів у Страсбурзькому університеті та однією з перших жінок, які працювали у соціальній сфері міської адміністрації Страсбурга. Спільно з чоловіком заснувала лікарню у м. Ламбарене у Французькій Екваторіальній Африці (тепер Габон) для місцевих мешканців. Через хворобу не могла довго працювати в Африці, тому підтримувала роботу лікарні на відстані, виступаючи з лекціями для популяризації медичної діяльності чоловіка та збору коштів. Була редактором праць Альберта Швейцера.

Ключові слова: Гелена Швейцер (Бреслау), Альберт Швейцер, Ламбарене, медицина, місіонери.

Ліна Бородинська, кандидат історичних наук, доцент Рівненського інституту Університету "Україна", автор досліджень з історії протестантизму в Західній Україні, кореспондент журналу "Свічник".

Аннотация: Елена Швейцер (Бреслау) (1879 – 1957 гг.) – медсестра, социальный работник, лингвист, энтузиаст общественной медицины, миссионер, жена и доверенное лицо Альберта Швейцера, мать Рены

Экхарт (Швейцер). Независимая, образованная женщина с глубокими интеллектуальными интересами, она была одной из первых женщин-студентов в Страсбургском университете и одной из первых женщин, которые работали в социальной сфере городской администрации Страсбурга. Вместе с мужем основала больницу в г. Ламбарене во Французской Экваториальной Африке (теперь Габон) для местных жителей. Из-за болезни не могла долго работать в Африке, поэтому поддерживала работу больницы на расстоянии, выступая с лекциями для популяризации медицинской деятельности мужа и сбора средств. Была редактором трудов Альберта Швейцера.

Ключевые слова: Елена Швейцер (Бреслау), Альберт Швейцер, Ламбарене, медицина, миссионеры.

Ліна Бородинська, кандидат исторических наук, доцент Ровенского института Университета "Украина", автор исследований по истории протестантизма в Западной Украине, корреспондент журнала "Свічник".

* * *

Телену Швейцер сприймають здебільшого лише як дружину «великої людини» – теолога, філософа, музиканта, лікаря і лауреата Нобелівської премії миру Альберта Швейцера. Однак уважніший погляд на неї розкриє несподівані ракурси життя не лише жінки, а й самого мислителя і гуманіста. Життя Гелени – це постійна дорога додому у буквальному й образному значенні. Її домом було не місце, а те, що воно символізувало – щастя у спільній праці з найближчою людиною, радість від служіння, поділена на двох. Вона багато разів поверталася в Ламбарене – невелике місто в далекій Африці, де вони разом із чоловіком заснували лікарню для місцевих мешканців, та хвороба змушувала її відступати. Все ж вона долала непереборний шлях своєю діяльністю на відстані на користь спільного служіння найзнедоленішим, йшла туди думкою, прагненням і вірою в людське співчуття.

Гелена Маріанна народилася 25 січня 1879 р. у єврейській родині Гаррі й Кароліни Бреслау, що мешкала у Берліні. Коли дівчинці виповнилося одинадцять років, її сім'я переїхала до Страсбурга – головного міста Ельзас-Лотарингії, що з 1871 р. увійшла до складу Німеччини. У Берліні поширювалися антисемітські настрої, тому Гаррі Бреслау, історик середньовіччя, розумів, що заради культурного і професійного розвитку доцільно було оселитися у полікультурному Страсбурзі, куди його запросили для викладання в Університеті кайзера Вільгельма, а 1904 р. обрали ректором цього закладу.

У 1896 р. Гелена успішно закінчила навчання, отримавши диплом вчителя в школі для дівчат, де згодом викладала французьку мову. Маючи різносторонні обдарування, дівчина удосконалювала свої музичні здібності, відвідуючи курси вокалу та гри на фортепіано у Страсбурзькій консерваторії. Водночас співала в хорі лютеранської церкви святого Гійома.

Відвідуючи 1899 р. з батьками Італію, вона захопилася історією мистецтва. А свій інтерес продовжила у Страсбурзі, ставши однією з перших

Гелена Бреслау, 1906 р.

1907 р. разом із подругою Еллі Кнапп, за підтримки Р. Швандера, вона організувала будинок для незаміжніх матерів на околиці Страсбурга, який у перший рік роботи обслуговував 85 молодих жінок. Наступного року Гелена опублікувала статтю про Страсбурзький будинок матері, сповнену співчуття та рішучості. Вона висловлювалася проти моральних настанов і повчань, якими тодішня «благочестива» спільнота вважала за потрібне виховувати пропащих жінок. Гелена скеровувала свою роботу на розвиток життєвих навичок, необхідних, щоб подолати самотність і взяти відповідальність за дитину. Вона вважала, що саме відсутність таких навичок призводить до збільшення кількості сиріт.

Ця стаття поставила Гелену Бреслау в ряди досвідчених соціальних працівників. Позиції, висловлені у дописі, свідчили, що автор має системне і стратегічне мислення, оскільки хоче вирішити проблему в її ко-

жінок, якій дозволили бути слухачем курсів з історії мистецтва, історії середньовіччя та сучасності. Знання англійської мови Гелена удосконалювала в Англії, працюючи гувернанткою. Заради вивчення російської кілька місяців мешкала у Полтаві, що тоді входила до складу Російської імперії^[1].

Спостереження за життям різних, особливо соціально не захищених, верств населення, породжувало у дівчині глибоке співчуття і спонукало шукати способів соціальної допомоги. Передусім Гелена пройшла тримісячний базовий курс у школі медсестер у Штеттні (тепер Щецин у Польщі).

Завзятість і різностороння підготовка дали можливість Гелені Бреслау стати першою жінкою-інспектором сиріт у Страсбурзі (1905 – 1909 рр.). Мер міста Рудольф Швандер, який високо оцінював і підтримував її діяльність, згодом говорив про неї: «Гелена Бреслау розуміла, як пояснити причини нагляду за дітьми родичам цих дітей, щоб можна було подолати їхній спротив»^[2].

[1] Фрайер П. Г. *Альберт Швейцер. Картина жизни* (М.: Наука, 1982).

[2] Patti M. Marxsen. *Helene Schweitzer. A Life of Her Own* (Syracuse University Press, 2015):35.

рені. Вона навіть насмілилася запропонувати те, що сьогодні називають «плануванням сім'ї».

Гелена багато подорожувала. Вона належала до світу, в якому мандрівки, пересування, вигнання, розлука були частиною ліберального сімейного і соціального становища, що навчило її бути самостійною і дало шаблон для організації багатогранного життя. В автобіографії, написаній 1954 р., Гелена зауважувала: «Моя юність припала на період жіночого руху...»^[3] А й справді, вона відображала у собі той тип самостійних, цілеспрямованих жінок, який був цілком неординарним, а проте все частіше проявлявся в прогресивних колах Європи^[4].

Гелена й Альберт зустрілися 6 серпня 1898 р. на весіллі Ліни Гаас і Віллбада Конрада. Дев'ятнадцятирічна дівчина знала юнака, що сидів поруч. Він грав на органі у церкві, де вона співала у хорі, виголошував проповіді у церкві святого Миколая, вивчав теологію в університеті. Альберт Швейцер був гарним і розумним молодим чоловіком, але не входив до елітного соціального кола, до якого належала родина Гелени. До того ж він мав ельзаський діалект – виголошував свої проповіді сільською німецькою мовою із вкрапленнями французьких слів. Гелена тоді зауважила на цьому. Хто знав, що значну частину свого життя вона присвятить вивченню і виправленню цих недоліків, редагуючи Альбертові наукові праці.

У 1901 р. Гелена разом із кількома друзями організувала велосипедний клуб, до якого запросила й Альберта. Молодим людям, вочевидь, подобалося бути в товаристві один одного, однак кожен із них відчував, що попереду непростий шлях життєвого самовизначення. Тому під час однієї з таких прогулянок берегом Рейну 22 березня 1902 р. Альберт і Гелена уклали договір про партнерство, дружбу та відмову від сподівань на шлюб. Звісно, ініціатором такої угоди був Альберт. Він неймовірно боявся втратити власну свободу. Загалом все його життя було позначене прагненням до незалежності і виходом за усталені норми.

«Скажи мені, Бері, – намагалася зрозуміти його Гелена, – ти справді віриш, що я хочу обмежити твою свободу і боїшся цього?» Хіба ти не знаєш, що завжди будеш цілком вільним...»^[5] У цих словах було і ствердження її власної свободи. Гелені було важко погодитися на обіцянку «без сподівань», про що вона натякала у листах. Своєрідним визнанням звучать його слова, написані згодом: «...коли ти страждала, і все ж розуміла мене».

Їхнє листування у перші роки знайомства свідчить про те, що вони були далекими один від одного, але ставали ближчими духовно. «Коли в будь-якій формі боротьби можна знайти притулок в істоті з такими чистими ідеями, як твоя істота, яка помічає і заохочує на відстані, тоді легше жити і рухатися уперед із високо піднятою головою» – писав він у листі 1904 р.

^[3] Там само.

^[4] Валентин Бадрак. *Стратегии счастливых пар* (Харків: Фоліо, 2009).

^[5] Patti M. Marxsen. *Helene Schweitzer. A Life of Her Own* (Syracuse University Press, 2015):21.

Альберт і Гелена Швейцер, 1913 р.

З листів Альберта Швейцера початку ХХ ст. зрозуміло, що він прагнув спілкуватися з розумними і незалежними жінками. Однак Гелена згодом стала його найближчим другом, надійним редактором, науковим співробітником, коректором рукописів його книг. Вона була натхненницею великого філософського проекту Альберта Швейцера – «Філософії культури». У своїх листах Альберт звертався до Гелени: «Моя велика», на що вона відповідала такою ж звичкою.

1905 р. Гелена почала близько співпрацювати з Альбертом над створенням праці «Пошуки історичного Ісуса». Її німецька мова була, безперечно, кращою, ніж Альбертова, тому вона написала розлогі дослідницькі

примітки, зробила підсторінкові посилання, а також давала коментарі до структури та змісту. «Я вважаю, – писала вона, – що останні сторінки не такі виразні, як решта. Я знаю, що напевно, жакливо важко всі ці думки вияснити, але я думаю, що було б краще подати стислий текст...»^[6]

Гелена укладала іменні покажчики до всіх праць Альберта Швейцера. Згодом у біографічній книзі «З життя та думок» він оприлюднить її внесок у свою творчість: «Моя дружина, яка ще до нашого шлюбу допомагала мені готувати рукописи до друку і виправляла коректури, тепер знову дуже допомогла мені в літературній роботі...»^[7].

У листах, які Альберт писав мало не щодня, називаючи Гелену своїм вірним і добрим товаришем, вона була для нього співрозмовницею і музою. Він намагався приховати їхню особливу дружбу, захистити її від соціального тиску і традиційних спекуляцій.

Зародки їхньої майбутньої всежиттєвої праці окреслилися майже одночасно. Влітку 1905 р. Гелена відвідала в Англії «вечір Конго», який проводило методистське місіонерське товариство, виявившись там єдиною жінкою. Її схвилювало нелюдське ставлення європейців до африканських мешканців. Незадовго до того Альберт повідомив Гелені про намір запропонувати себе Паризькому місіонерському товариству, щоб їхати в Африку, тож дівчина, набравшись сміливості, цікавилася у при-

^[6] Там само: 29.

^[7] Альберт Швейцер. *Жизнь и мысли* (М.: Республика, 1996).

сутніх на «вечорі Конго», чи співпрацює їхня організація з неанглійцями.

Прагнення юного Альберта до практичного служіння з'явилося набагато раніше: «Одного чудового літнього ранку в Гюнсбасі, на Трійцю (це було 1896 р.), я прокинувся з думкою, що не повинен сприймати щастя, яке мені дісталось, як щось самоочевидне, але повинен віддати щось натомість... Я вирішив, що зможу вважати своє життя виправданим, якщо буду жити для науки і мистецтва до тридцятилітнього віку, щоб потім присвятити себе безпосередньому служінню людям. Не раз до цього я намагався зрозуміти, що означають особисто для мене слова Ісуса: «Хто хоче життя своє зберегти, той втратить його, а хто втратив своє життя заради Мене і Євангелії, той зберіг його». Тепер відповідь було знайдено. На додачу до зовнішнього в мене тепер було і внутрішнє щастя.

У чому полягатиме моя майбутня діяльність — цього я ще не міг сказати. Це підкажуть обставини. Безсумнівним було лише одне: це повинно бути безпосереднє служіння людям, нехай навіть непомітне»^[8].

Пошуки цього служіння еволюціонували від невдалих спроб соціальної допомоги нужденним Страсбурга до місіонерської діяльності в Африці, а зрештою й лікарської практики у Французькій Екваторіальній Африці. З цією метою тридцятилітній доктор теології і філософії вступає на медичний факультет університету. Швейцер прагнув «спокутувати» гріхи Європи перед Африкою і вважав, що «місіонерська діяльність сама собою є не лише релігійною справою», але передусім «обов'язком перед людством»^[9].

Англійський біограф Джеймс Брабазон припускав, що саме Гелена надихнула Альберта стати лікарем, оскільки її медична підготовка відбулася раніше, ніж Швейцера. Та найімовірніше, до цього призвели самі обставини. «Я хотів стати лікарем, — писав Швейцер в автобіографії, — щоб мати можливість працювати, а не займатися розмовами... Я не міг навіть уявити, що говорю про релігію любові, я міг думати тільки про те, як я буду фактично втілювати її в життя. Медичні знання давали мені можливість здійснити мої наміри найкраще і найповніше, куди б мене не привело моє служіння... Була і ще одна обставина, яку я враховував, коли приймав рішення стати лікарем. Те, що мені було відомо про Паризьке місіонерське товариство, змушувало мене сильно сумніватися, чи прийме воно мене як місіонера». Сумніви були не безпідставними, адже Швейцер, представник ліберального богослов'я, не поділяв догматичних настанов представників цієї організації.

Попри те, що Гелена стала першою, кому Альберт звірив свою мрію про Африку («один друг, якому я цілком довіряв»), він дав зрозуміти їй, що збирається їхати сам: «Я завдаю тобі шкоди, оскільки не можу показати, що відчуваю, наскільки ти постраждаєш від того, що я піду... наскільки ти будеш самотньою. Чи будемо ми розлучатися, щоб знову

^[8] Там само.

^[9] Patti M. Marxsen. Helene Schweitzer. A Life of Her Own (Syracuse University Press, 2015):44.

знайти одне одного?» Наприкінці 1907 р. він написав Гелені: «Мій друже, це важко, це життя, якого я вимагаю від тебе. Я часто запитую себе, чи не буде це поглинати й ослаблювати тебе».

Не раз він закликав дівчину знайти собі іншого чоловіка, не такого як він, аби мати звичне для тодішньої жінки розмірене життя, а ще краще — свободу для діяльності.

Альберт високо цінував прагнення Гелени до самоствердження. Пошук її самоідентифікації виявився в соціальній роботі, що було нерідкісним явищем серед молодих багатих жінок. Однак її соціальні ініціативи виявляли сміливість і неординарність, що дуже імпонувало Швейцеру. Як студент-медик Альберт приєднався до діяльності Гелени, надаючи медичні послуги у Страсбурзькому будинку матері. Він був вражений досягненнями дівчини: «Ти виграла. Тепер ти щаслива, що знайшла завдання, яке наповнить твоє життя. Ти випередила мене»^[10].

Гелена почувала себе незалежною жінкою, яка могла використати свої навички з Альбертом чи без нього, але без нього вона не була щасливою.

Недільного січневого вечора 1909 р. в потязі Гюнсбах — Страсбург вони вирішили одружитися і поїхати в Африку разом.

Лише починаючи з її рішення закінчити курси медсестер у Франкфурті 1909 — 1910 рр. можна говорити про професійний вибір Гелени, зумовлений стосунками з Альбертом Швейцером.

Навчання було дуже насиченим і виснажливим. Однак 1910 р. Гелена впевнено писала: «Ми знаємо, що наше життя, яким би складним воно не було, буде набагато гіднішим життям, і що саме в нашій спільній праці ми знайдемо щастя... О мій великий, не хвилюйся так сильно за мене і не сумнівайся в мені — все вдасться. Я не боюся». Суворий графік, постійна напружена теоретична і практична підготовка похитнули здоров'я Гелени. Дала знати про себе пошкоджена три роки тому під час катання на лижах спина, загострився набутий ще в дитинстві туберкульоз. Після закінчення курсів Гелені довго довелося лікуватися в Німеччині й Данії. Хвороба дівчини стала серйозною перешкодою на шляху до їхньої спільної мрії. Все ж Альберт змирився з тим, що здоров'я Гелени буде погіршуватися.

26 грудня 1911 р. вони заручилися, а 18 червня 1912 р. — одружилися. Своє ставлення до шлюбу Альберт Швейцер висловив ще 1908 р., вінчаючи подружку Гелени Еллі Кнапп і Теодора Хейса: «Найвище натхнення цього моменту не в тому, що двоє обіцяли в своєму серці жити один для одного, а в тому, що вони прийняли рішення в серці своєму жити разом для служіння якійсь справі... Лише ті зрозуміють великі завдання нашого часу, хто зрозуміє, що кожне служіння, кожна спроба покращити людство і досягти прогресу повинна вести до створення нового духу»^[11].

^[10] Там само: 35.

^[11] Носик Борис. *Альберт Швейцер* (М.: Молодая гвардия, 1971).

Гелена Швейцер, 1917 р.

річка Огове, оточена незайманим лісом, в нетрях якого ховалися далекі і поки що невідомі їм племена тубільців, змії, скорпіони, задушлива спека і пацієнти, які з'явилися одразу, сповіщені особливою африканською «поштою» – барабанными сигналами. Тож не встигши освоїтися у будиночку з вікнами на річку, Альберт і Гелена приступили до роботи. Перших пацієнтів доводилося приймати в переобладнаному курнику біля свого дому, оскільки інших приміщень не було, а робити це просто неба заважала спека чи раптові зливи.

Ящики з медикаментами і матеріалами з'явилися лише через два тижні після приїзду Швейцерів. Вони були марковані ініціалами АШБ (Альберт Швейцер Бреслау), що невдовзі стануть відомими працівникам митниці, пошти і капітанам кораблів, які доправляли вантажі, що будуть надходити сюди понад півстоліття.

«Моя дружина, – писав Швейцер в автобіографії, – закінчивши курси медсестер, мужньо допомагала мені в лікарні. Вона доглядала важкохворих, завідувала білизною і перев'язувальними матеріалами, часто працювала в аптеці, підтримувала у робочому стані інструменти, готувала операції, під час операцій давала наркоз... Дивовижно, як їй вдавалося не лише справлятися з

Саме так – партнером, другом, співробітником, частиною самого себе і їхнього спільного служіння – Альберт сприймав Гелену.

Паризьке місіонерське товариство довго вирішувало «питання Швейцера» через його німецьке громадянство і ліберальне богослов'я. Зрештою, воно пообіцяло підтримати його медичну працю, надавши будинок на березі річки Огове в містечку Ламбарене у Французькій Екваторіальній Африці (тепер Габон).

Після довгих приготувань, додаткового вивчення тропічної медицини, забезпечення медикаментами, інструментами, провізією і терпінням молода сім'я Швейцерів вирушила у невідому дорогу до єдиного місця, де вони будуть почуватися вдома.

14 квітня 1913 р. Альберт і Гелена прибули в Ламбарене. Їх зустріли широка і розгалужена

важким завданням ведення домашнього господарства в умовах Африки, але й щоденно викроювати по декілька годин для роботи в лікарні»^[12].

Гелена занурилася в нове життя енергійно, радісно й ефективно. Вона була здатна важко працювати, до чого звикла у Страсбурзі.

Гелена й Альберт спільно вели щоденник у п'яти екземплярах, щоб згодом дати почитати рідним і друзям. Це не були якісь інтимні записи — швидше тогочасний еквівалент теперішнім соціальним мережам. Одним із перших записів було зізнання, що вони «по-справжньому закохалися в Африку». Там містилися описи небаченої для європейців природи, враження і відкриття нової для них культури і світорозуміння. Згодом Альберт буде посилатися на цей щоденник як на документ, пишучи книги про Африку.

Біограф Гелени Петті Марксен пише: «Робота була важкою, але «пані Лікар», як її називали місцеві мешканці, знала, як посадити себе на чужині і рости, і ця риса виявиться важливою у прийдешні важкі роки»^[13]. Життя в Ламбарене, було справді важким, передусім фізично. І Альберт, і Гелена страшенно втомлювалися, що часто відображалося на їхньому стані здоров'я. Альберт не раз картав себе за те, що спалахує гнівом на інакших за вдачею африканців, хоча ця нервозність була звичайним наслідком тропічної анемії.

Гелена весь час проводила на ногах, унаслідок тропічного клімату в неї почалися проблеми з диханням. На короткий час, щоб покращити здоров'я дружини, сім'я вирушала до Кейп-Лопесу біля океану. Та про відпочинок лишалося тільки мріяти.

З початком Першої світової війни Швейцерів, які були німецькими громадянами на французькій території, взяли під домашній арешт як військовополонених, заборонивши займатися лікарською практикою. За кілька місяців її було відновлено. Все ж вільний від лікування час Альберт Швейцер зміг віддати інтелектуальній праці, якої власне, ніколи й не залишав. Але тепер він міг активно й цілковито взятися за написання «Філософії культури».

«Я щодня як найбільшу милість приймав те, що тоді, коли іншим доводиться займатися вбивством, я можу не лише рятувати життя, але й працювати для того, щоб наблизити Епоху Миру»^[14].

У вересні 1917 р. Швейцерів перевезли у Францію, де вони понад дев'ять місяців поневірялися в таборах для інтернованих. Це був час боротьби прагнення до життя і неймовірного безсилля та втоми, виживання і покликання, творчості і хвороби. Альберт всюди віз за собою рукопис філософських досліджень, іноді маскуючи його під історичну працю, аби не привертати увагу військових цензорів. Гелена вела віршований щоден-

^[12] Альберт Швейцер. *Жизнь и мысли* (М.: Республика, 1996).

^[13] Patti M. Marxsen. *Helene Schweitzer. A Life of Her Own* (Syracuse University Press, 2015): 47.

^[14] Борис Носик. Альберт Швейцер (М.: Молодая гвардия, 1971).

ник. Очевидно перебування в таборі в Піренеях пішло на користь здоров'ю жінки. Вона завагітніла. У таборах Швейцер міг займатися лікарською практикою, хоча сам довго одужував після дизентерії.

13 червня 1918 р. їх звільнили. Швейцери поверталися на батьківщину, наче в чужий світ. Європу було понівечено, сім'ї розбито, перспективи знищено. Альберт двічі переніс операцію, його гнітили депресія, борги і відсутність стабільної роботи й житла. Альберт як ельза-сець отримав французьке громадянство, знайшлася робота у Страсбурзі, який тепер відійшов до Франції. Родина ж Гелени перебралася до Німеччини і була розкидана по всій країні.

У цьому сум'ятті єдиною світлою думкою, яка тішила Швейцера, було повернення в Ламбарене. Однак ця мрія була надто далекою, адже зруйнована війною Європа не змогла б жертвувати на лікарню для невідомих габонців. Влітку 1920 р. Альберт Швейцер вирішив, що таки повернеться в Африку.

Усю свою діяльність у цей час він присвячував збору коштів для досягнення своєї мети. Лекції, доповіді, органічні концерти у Німеччині, Франції, Швеції, Швейцарії, Іспанії, Данії. Популяризації місії в Африці сприяє книга «Між водою і незайманим лісом», яка побачила світ 1921 р. і впродовж наступних 57 років вийшла шведською, німецькою, англійською, данською, голландською, фінською, французькою, іспанською, японською, чеською, португальською та російською мовами^[15].

Хоч тепер Альберт і Гелена проводили багато часу порізно, між ними лишилася велика прихильність, про що свідчать листи Альберта з різних міст, де він давав концерти і читав лекції. За кожної нагоди дружина супроводжувала лікаря в інтелектуальних та музичних турах. Журналіст і гід Швейцера в Лондоні згадував: «Він іноді забуває, що інші люди не такі невтомні, як він. І мені іноді дуже шкода дорогу пані Швейцер»^[16].

У 1922 р. в Гелени було діагностовано відкриту форму туберкульозу і туберкульоз горла. Щоб покращити здоров'я дружини Альберт Швейцер збудував у Кенінгсфельді, відомому своїм цілющим повітрям, будинок,

Гелена Швейцер, 1932 р.

^[15] Абрамов. Человек Альберт Швейцер. Книга первая. Подвиг. Див.: <http://7iskusstv.com/2012/Nomer12/Abramov1.php>

^[16] Patti M. Marxsen. Helene Schweitzer. A Life of Her Own (Syracuse University Press, 2015):86.

куди родина переїхала 1923 р. Коли Альберту випадала рідкісна нагода приїздити у Кенінгсфельд, він, зазвичай, працював у кабінеті. Його донька Рена Фанні Сюзанна Швейцер, що народилася 14 січня 1919 р., коли Альберту виповнилося сорок чотири роки, сприймала батька за гостя. «Я звичайно була щаслива, коли він був із нами, але я також пристосувалася, коли він від'їжджав. Я прийняла його відсутність як нормальне явище в моєму житті»^[17].

Звичайно, Альберт чудово усвідомлював, чим обділяє свою сім'ю, і на яку жертву йде сам і прирікає близьких: «Що стосується мого власного життя, — писав він в автобіографії, — то тривоги, біди і печалі іноді відпускалися мені так щедро, що якби мої нерви не були такими міцними, вони б давно мене розчавили своїм тягарем. Важким був і той вантаж втоми і відповідальності, який лежав на мені безперервно впродовж багатьох років. В моєму житті було небагато днів і навіть годин, які я зміг би використати для себе чи присвятити дружині й дитині»^[18].

1923 р. вийшла Швейцера «Філософія культури», другу частину якої було присвячено «Моїй дружині, моєму найвірнішому другу». На той час така присвята сприймалася як свідчення відданості автора. За кілька місяців після цього, 14 лютого 1924 р. Альберт Швейцер залишить Страсбург, вирушаючи до Африки без Гелени. «Здоров'я моєї дружини цього разу не дозволило їй поїхати зі мною. За таких обставин згода на відновлення моєї роботи в Ламбарене була з її боку великою жертвою, глибоку вдячність за яку я назавжди збережу в своїй душі»^[19].

Гелена прийняла пріоритети чоловіка. Але його від'їзд довів її до безнадії. Жінка писала: «Ніколи ночі не були таким довгими, як тепер... Мій любий, ти ніколи досі не знав, як моє життя було пов'язане з твоїм. Але тепер я відчуваю рану в глибині душі, з якої повільно виходить вся сила, і чи колись вона затягнеться?»

Альберт нарешті повернувся до свого африканського дому, побачивши ламбаренські краєвиди: «Скільки разів я подумки переживав цей момент з тої осені 1917 р., коли ми з дружиною їх випустили з очей! Ось вони знову переді мною, але немає зі мною моєї помічниці...»^[20].

Якщо для Альберта щастям було його служіння, якого він так само віддано прагнув, то щастям Гелени — було їхнє співслужіння. Тепер вона відчувала, що втрачає його. У жовтні 1924 р. Гелена писала: «Моя доля полягає в тому, що роботу, яка була моїм щастям, у мене забрали... Я силкуюся, але щоб постійно брати себе в руки, потрібно дуже багато сили, а голова завжди почуває себе пригніченою і тупою. Можливо, твої друзі зі Швейцарії й Ельзасу пишуть, що бачили мене і я в порядку. Фізично все йде добре, але те, що відбувається всередині, ніхто не знає, і щоб приховати це, потрібно багато сили. Я мушу тобі сказати, тобі, моєму єдиному

^[17] Там само: 88.

^[18] Альберт Швейцер. *Жизнь и мысли* (М.: Республика, 1996).

^[19] Там само.

^[20] Борис Носик. *Альберт Швейцер* (М.: Молодая гвардия, 1971).

Альберт, дочка Рена,
Гелена Швейцер,
Страсбург, 1924 р.

— можливо, ти не повинен був залишати мене саму». У відповідь на це Альберт пише: «Я мав залишити тебе у спокої, тому що моє завдання — виконувати свою роботу. Трагічно, що ти не можеш бути поруч у цій праці. Але подумай ще раз, хіба я так жадливо залишив тебе на самоті? Я залишив тебе з нашою любов'ю донькою Реною, щоб ти виховала її для нас»^[21].

Гелені доводиться пристосовуватися до ролі матері-одиначки. Хоча, закінчивши будівництво лікарні в Ламбарене, Швейцер повернувся в Європу, більшість часу він віддавав для благодійних концертів і виступів у різних країнах. Наприкінці 1929 р. з Альбертом до Ламбарене поїхала і Гелена. У дорозі вона дуже хворіла, тому чоловік навіть вагався, чи не відправити її назад. Але це було б ще більшим ударом для Гелени. Її супутниця Марі Секретан згодом писала: «Ми розглянули проблему з різних сторін і зрештою вирішили зробити все можливе, щоб доправити пацієнта в Ламбарене. Розчарування було б занадто великим для пані Швейцер, вона так палко бажала знову побачити лікарню».

За три місяці після приїзду вона повернулася в Європу. Це була одна із найсумніших мандрівок її життя.

Після тривалого лікування, зміни способу харчування (не вживала м'яса і солі) Гелена змогла знайти спосіб співпрацювати на відстані: вона займалася редагуванням праць Швейцера, листуванням із видавництвами.

^[21] Patti M. Marxsen. Helene Schweitzer. A Life of Her Own (Syracuse University Press, 2015): 90.

Альберт Швейцер із дружиною Геленою повертаються в лікарню Ламбарене по річці Огове, 40ві роки XX ст. Фото Pictorial Parade-Getty Images.

Дослідниця Петті Марксен зазначає: «Для неї дія на користь лікарні ніколи не обмежувалася роботою «на місці». Вона була у цьому сенсі одним із найефективніших «віртуальних» професіоналів світу»^[22].

Тридцять років — це неспокійне життя у непевному світі. Після приходу до влади нацистів, Гелені з донькою довелося переселитися до Лозанни, а їхній будинок у Кенінгсфельді згодом заселили нацистські війська.

Коли Альберт приїздив у Європу з концертами і лекціями, вони ненадовго зустрічалися. Іноді вона його супроводжувала, іноді це були кількагодинні зустрічі на вокзалі.

У 1937 і 1938 рр. Гелена разом із Реню відвідали США, де жінка доброю англійською мовою читала лекції про діяльність лікарні в Ламбарене. За допомогою цих виступів вона збрала чимало коштів для лікарні, а також набула нових друзів. Усе це стане неабиякою підтримкою, а в роки Другої світової війни і після неї — порятунком для місії Швейцера.

1941 р., відпливаючи з Лісабона до Африки, Гелена відчувала неабияку силу духу. Досі вона поневірялася по невеликих квартирах і готелях у Франції, отримувала скупі телеграми від Альберта, які можна було дістати лише через Червоний хрест. Починалося її п'яте і найтриваліше перебування в Ламбарене. Гелені було понад шістьдесят років, а все ж, цього

^[22] Patti M. Marxsen. Helene Schweitzer. A Life of Her Own (Syracuse University Press, 2015): 6

разу вона почувалася найкраще. Допомогала Альберту в листуванні, працювала медсестрою, сприймаючи свої обов'язки рівними обов'язкам чоловіка. Те, що її здоров'я не завжди дозволяло здійснювати ці обов'язки, свідчить про велику рішучість долати перешкоди.

У березні 1945 р. Гелена писала Джорджу Сіверу: «Ми зустрілися із взаємним почуттям відповідальності за все те добре, що ми отримали в нашому житті і відчуваємо обов'язок платити за це, допомагаючи іншим. Це була радість і гордість мого життя – піклуватися про нього і допомогати йому у всіх його справах, і я жалкую, що брак сил заважав мені йти з ним нога в ногу»^[23]. 8 вересня 1946 р. Гелена залишила Ламбарене.

Вона ще повернеться туди декілька разів, але вік і хвороба вже не дозволять їй працювати в лікарні. Гелені важко сидіти на веранді і спостерігати за лікарнею, визнаючи свою «безпорадність» і безсилля. Все ж дещо вона ще може зробити. Цей пасивний час жінка присвятила впорядкуванню домашнього архіву, написанню автобіографії, редагуванню рукописів Швейцера.

1952 р. вона востаннє виступила перед великою аудиторією у Франкфуртському університеті із доповіддю «Земля і народ Огове». 4 листопада 1954 р. сімдесятип'ятирічна Гелена супроводжувала Альберта Швейцера в Осло, де йому вручали Нобелівську премію.

Після церемонії журналісти запитали у пані Швейцер, що вона думає про права жінок. «Мені завжди подобався звичай давніх германських племен, – відповіла дружина лауреата, – за яким жінки стояли за лінією бою і вручали своїм чоловікам зброю. Якщо перекласти це мовою нашого часу, то жінка віддає чоловіку те, що йому потрібно – хліб, вино, свої думки, свою любов»^[24]. Такою вона бачила свою роль у спільній боротьбі за життя і зовсім не вважала її другорядною – просто іншою. Гелена вважала себе рівноправним партнером, а не просто послідовницею, оскільки ідеали, які спонукали Швейцера до гуманітарної праці, поділяла від початку. Гелена завжди вважала Ламбаренне своїм домом. Коли 1951 р. Альберт Швейцер їхав з Європи в Африку, вона написала у щоденнику: «Від'їзд Альберта з Бордо – така туга за домом».

22 травня 1957 р. закінчилося її останнє прижиттєве перебування вдома в Ламбаране. 1 червня 1957 р. Гелена Швейцер померла в лікарні Цюриха. Її порох повернувся на африканську батьківщину лише через два роки. 1959 р. за декілька метрів від кабінету Альберта Швейцера з'явився кам'яний хрест із написом: «Тут спочиває порох Гелени Швейцер Бреслау, яка народилася 25 січня 1879 р., одружилася з Альбертом Швейцером 18 червня 1912 р. Прибула в Ламбарене 18 квітня 1913 р., щоб заснувати лікарню для місцевих мешканців. Померла в Цюриху 1 червня 1957 р.».

4 вересня 1965 р. тіла Альберта і Гелени поєднав сад їхньої домівки в Ламбаране – поруч із хрестом Гелени, з'явився ще один. Їхні ж душі на-

^[23] Там само: 117.

^[24] Борис Носик. *Альберт Швейцер* (М.: Молодая гвардия, 1971).

Подружжя Швейцерів у Ламбарене,
50ті роки XX ст.

завжди з'єдналися у вічній батьківщині.

Гелена була жінкою з власною працею, самостійною та індивідуальною, про що свідчить усе її нелегке життя. Норман Казінс, автор книги «Лікар Швейцер із Ламбарене» писав: «Я захоплювався її гордістю, винахідливістю, наполегливістю, постійним інтересом до зовнішнього світу. Її життя не було легким, але вона мала мету, надію і благодать».

«Вона – висококультурна жінка і дуже талановитий лінгвіст. З вигляду тендітна, але має непереборну волю», – стверджувала журналістка Клара Укварт. Рена Швейцер Екхарт у передмові до першого видання листів її батьків зауважувала: «За час свого перебування в Ламбарене мій батько став всесвітньові-

домим. Моя мати, яка була його життєвою супутницею і незамінною співробітницею на початкових етапах створення лікарні в джунглях, згодом жила в його тіні. Мало хто знає, яку важливу роль вона відіграла в її розвитку у перші роки. Вона була дуже видатною жінкою»^[25].

Чому ж тоді сам мислитель так мало писав про ту, кого сприймав як сподвижницю? Часто «невидимість» Гелени в його працях і діяльності біографи пояснюють особливістю стриманої, самозаглибленої вдачі Швейцера. А можливо, відповіді варто шукати між рядків його біографічних праць. «Лише той, хто бачить у своїх намірах щось самоочевидне, а не надзвичайне, хто розцінює їх не як геройство, але як свій обов'язок, до якого береться з ентузіазмом і водночас тверезим розумінням його безумовної обов'язковості, здатний стати духовним шукачем пригод, яких потребує світ. Немає героїв дії, є герої самозречення і страждання. Їх багато. Лиш тільки дехто з них відомий, і то не юрбі, а декому»^[26].

Гелена стала співницею Альберта у його здатності до співчуття і самозречення й це допомагало їй іти поруч із ним. Вона була людиною, яку не могли здолати ні відстані, ні клімат, ні туберкульоз. Жоден із них не прагнув стати відомим чи «невидимим», це просто було побічне явище їхньої діяльності, обставин, суспільних поглядів і міфів. Їхній вибір був не просто самоствердженням, не просто обов'язком перед людством.

^[25] Patti M. Marxsen. Helene Schweitzer. A Life of Her Own (Syracuse University Press, 2015):13.

^[26] Альберт Швейцер. *Жизнь и мысли* (М.: Республика, 1996).

І Альберт, і Гелена сприймали свою працю набагато глибше — як покору Божій волі. Лише такими глибинними духовними почуттями можна пояснити здатність пережити втрати і розлуки, хвороби і втому, популярність і покинутість.

1948 р. у статті «Християнське століття» Гелена Швейцер писала про особисту боротьбу, ґрунтуючись на своїй біографії і даючи практичне розуміння місіонерської роботи: «Місіонер, зазвичай, не вважає, що він жертвує собою. Він відчуває радість від своєї роботи і усвідомлення того, що він кориться велінню Христа вчити всі народи, дає йому сили... Лише тоді коли хвороба стає причиною розлуки між чоловіком і жінкою, які разом працювали в Господньому винограднику, місіонер відчуває, що він обрав важке життя. Той, хто залишається, непокоїться про те, чи зможе здоров'я його партнера відновитися в кращому кліматі, а той, хто йде, так само страждає від усвідомлення того, що весь тягар тепер лягає на іншого, наче він сам має фізичну ваду»^[27].

Співзвучно, щоправда, більш піднесено звучать і думки Альберта: «Він (Ісус) приходить до нас невідомим і безіменним, як колись берегом озера прийшов до людей, які Його не знали. Він звертається до нас із тими ж словами: «Йдіть за мною!» — і ставить перед нами завдання, які Він повинен вирішити у наш час. Він наказує. І тим, хто підкоряється Йому, — і мудрим, і простодушним, — Він відкриває Себе в мирі, праці, боротьбі і стражданні, крізь які вони пройдуть пліч-о-пліч із Ним, і як невимовну таємницю вони своїм досвідом осягнуть, хто Він»^[28].

Історики та біографи у різний час по-різному трактували постать Гелени Швейцер (Бреслау) та її роль у житті й діяльності Альберта Швейцера: від учениці, «виліпленої» вченим, і послідовниці його ідей до феміністки, незаслужено затьмареної відомим чоловіком. Безперечним є одне: особистість і життєвий шлях Гелени були надзвичайно складними, різноплановими, і часто сповненими протилежностей. Єврейка, що зростала у лютеранській європейській спільноті, отримавши завдяки своєму соціальному становищу різносторонню інтелектуально-культурну базу, побачила покликання у служінні африканським етносам. Попри кволе здоров'я вона прожила тривале життя, більшість якого присвятила розвитку медицини в Африці.

Гелена зазнала впливу прогресивних ідей жіночої свободи і як жінка досягла вагомих звершень у соціальній сфері, а втім, зберігаючи внутрішню незалежність, змогла поступитися власними амбіціями на користь співслужіння з чоловіком, отримуючи в цьому відчуття самореалізації й особистого щастя. Про свої релігійні погляди і духовний світ Гелена говорила вкрай мало, зате її дії цілком узгоджувалися з переконаннями чоловіка практично втілювати релігію любові, в чому й полягало їхнє місіонерство не слова, а дії.

^[27] Patti M. Marxsen. Helene Schweitzer. A Life of Her Own (Syracuse University Press, 2015): 125.

^[28] Альберт Швейцер. *Жизнь и мысли* (М.: Республика, 1996).